

Az író kiűzetése az irodalomból

1995 őszén a Debreceni Irodalmi Napok alkalmából nagyszabású tanácskozást tartottak „Merre tart az irodalom(tudomány)?” címmel. A *Magyar Hírlapban* Kálmán C. György nyilatkozott a rendezvényről, s a kis terjedelemhez mérten meglepően sokat foglalkozott rögtönzött hozzászólással. „Ács Margit azt érzékeltette, hogy művészet és tudomány között éles választóvonal húzódik, és szembehelyezkedett azzal az állásponttal [...] hogy többféle módja lehet annak, ahogyan az irodalommal foglalkozunk. Egy irodalmunk, egy oktatási rendszerünk, egy kultúránk van, mondta, tehát álságos a 'virágozzék minden virág' elve. Szerencsére érzékelhető volt, hogy ezt az érvelést nem sokan veszik komolyan” (M. H. 1995. nov. 14.). Kálmán C. György melegségére hozom fel, hogy csak jegyzetei alapján idézett, ám a ténylegesen elhangzott mondatok ismeretében mégis szokatlanul nagynak mutatkozik a félrehallás mértéke. A hozzászólásom az *Alföld* 1996/2-es számában a tanácskozás anyagának keretében megjelent, így ellenőrizhető, hogy az inkriminált helyen azt mondtam: „Nem hiszem, hogy a 'virágozzék minden virág' elvét az irodalomtudomány – minden jó szándéka ellenére – átültethetné a gyakorlatba. Mert nincs két-öt-tíz irodalomelméleti tanszék az egyetemeken, nincs tetszőleges számú nemzeti alaptanterv s új generáció, amelynek irodalomértését meg lehet szabni; nincs annyi alapítványi kuratórium stb. Veres András ki is mondta előadásában, hogy ez a paradigma-vita tétre megy.”

Érthető, hogy Kálmán C. György butasággá torzította felszólalásomat az álkonszenzus álnaiv meghirdetése ellen, hiszen akkor már érzékelt mindenki, hogy bár többféle orientációjú az irodalomértés újonnan fellépett tudománya, képviselői falanxba álltak a hagyományos, ugyancsak többféle módszerű és ideológiájú, lukácsista vagy nyugatos módra esztétizáló vagy pozitivista előzményekre alapuló irodalmi interpretációkkal szemben, és kiutasítják a tudományból a más elvek alapján felépített esztétikai iskolákat. Magabiztosságukat az uralkodó világeszme hátszele biztosította, a neoliberalizmus ugyanis az interkulturális paradigmákat még akkor is pártolja, ha konzervatív filozófiák környékéről származik egyik-másik áramlat némely tétele. Ezt a támogatottságot azonban a posztmodernnek nevezett magyar irodalomtudósok elfedték egykori ellenzékiességük, elutasítottságuk rögzült gesztusaival, előnyösebb az ellenfelet az ártatlan sértett pozíciójából támadni.

Az irodalomértelmezés két gyökeresen szemben álló felfogásáról beszélt mindenki a debreceni konferencián, s ezt Kálmán C. így foglalta össze: „Az egyik az élményt, az ízlést helyezi a középpontba, egyúttal lemond a fogalmi nyelvről; a másik – amelyet itt legtöbben képviseltünk – magával az értelmezésnek a műveletével, a megértés feltételeivel és mechanizmusával is megpróbál foglalkozni. Az előbbi bevallottan tudomány- és elméletellenes: elsősorban divathullámokat és nárcisztikus, művészetidegen teoretizálást lát ott, ahol a másik,

---

Elhangzott az *Irodalmunk visszabódítása* elnevezésű konferencián, 2012. november 14-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

szándéka szerint, a mű társadalmi és történeti elhelyezkedésének, értelmezési feltételeinek a tisztázására törekszik.” Társadalmi, történeti elhelyezkedés? Ez az igény bizony az erősen megbélyegzett pozitivistá irodalomtörténet-íráshoz volna köthető inkább, és másfelől meg Lukács Györgyhöz, viszont élesen beleütközik a dekonstrukció műértelmezésébe, s a hermeneuták sem tekintik elvégezhető műveletnek a mindenkori recepció felől közelítve tárgyukhoz. Hogy kerül hát mégis Kálmán C. György mondatába e dicséretes vállalás, amelynek teljesítése nagyon sokunknak örömet okozott volna az elmúlt két évtizedben? Az egységfront miatt, amely akkor a nyugatos esztétizálókkal szemben állt fel, akiket a konferencián mindössze a pályája végéhez közeledő két kritikus, Domokos Mátyás és Lengyel Balázs jelenített meg. „Még ha sokat vitáztunk is egymással – vallotta meg Kálmán C. – (Radnóti Sándor is, én is bíráltuk a vitaindító előadás egyik-másik részletét), az alapvető értékek tekintetében nincs közöttünk nagy különbség.” Szóval Radnóti miatt s tán Veres András miatt kellett szerepelnie a ’társadalmi-történeti’ fogalmának, hogy a nyilatkozó egybe ölelhessen az ő tudományos stratégiájukat például Kulcsár Szabó Ernőével.

Most olvasva a konferencia anyagát az egyetértés helyett inkább a tetemes különbségek áthidalásának igyekezetét konstatáljuk az arcvonalba rendeződés érdekében. Voltaképpen ekkor már majdnem olyan ingerült ellenszenv fészkelődik a hermeneutákban a dekonstrukció gyakorló híveivel szemben, a budapesti egyetemen a szegediekkel szemben és viszont, mint az első számú közellenségként kezelt „nyugatos” irodalmárokkal szemben. Kulcsár Szabó Ernő előadása szemléletes példája ennek. Az esszéizáló irodalomértés két válfaját, a „késő modern retorikát”, továbbá a „múlt századi közösgeszmény szolgálatában álló heroizált kritikai beszédmódot” időből kiesett diskurzusformáknak minősíti. Ezeknek „gerjesztett retorikája azért ragaszkodik a meglevő és a már birtokolt struktúrák fenntartásához, mert valójában már nem a hagyomány, hanem inkább saját szerepének mind kétesebb megszilárdításában érdekelt. Olyan szerep megszilárdításában, amely – minthogy kiesett a hagyomány történetéből – mindösszesen saját autoritásának emlékezetét képes csak megjeleníteni azt az emlékezetet, amellyel már valóban nem történik a történelem.” Ha nevesíteni szeretném Kulcsár Szabó Ernő kategóriáit, a „késő modern retorika” művelői közé kell értenem valószínűleg Lengyel Balázst, Balassa Pétert, a „közösgeszmény szolgálatában álló heroizált beszédmóddhoz” meg többek közt Görömbei András, Domokos Mátyás lehetett a modell. Egyébként igen jellemző, hogy az új teóriák tudományos alternatíváinak képviselői, rangos irodalomtudósok nem szerepeltek a tanácskozás előadói között (a két említett, felszólalásra felkért idős kritikus nyilvánvalóan nem a tudósok céhét képviselte). Lehetséges, hogy ezek a bizonyos tudósok nem fogadták el a felkérést, ám nevük sem merült fel a tanácskozáson, Görömbei Andrásé, Imre Lászlóé vagy Márkus Béláé sem, hogy csak a debrecenieknél maradjunk.

Teljesen nyilvánvaló, hogy amikor tehát Heidegger nyomán Kulcsár Szabó Ernő a hagyományt „elvégzendő tevékenységként” határozza meg, az nem az örökölt értékek el-sajátító újraélését s ezen keresztül a hierarchia rugalmas elmozdítását jelenti – az idők, korszakok múltkonyságának folytonos tudatában –, hanem keményen erőszakos szelekciót, az ’éppen történő’ vélt fölényét, értékfölletét, primátusát a ’már megtörténttel’ szemben, vagyis a hagyomány szervességének tagadását, önkényes megbontását.

A kérdést, hogy merre tart az irodalom és a tudománya, 1995-ben senki sem kívánta, nem is tudta volna megválaszolni. Még azt sem, hogy van-e egyáltalán szorosabb összefüggés az irodalom folyamatainak alakulása és az irodalomtudomány által felkapott in-

terpretációs módszerek között. Különös érzés ma úgy olvasni az akkori előadásokat, hogy már ismerjük a választ.

Az elmúlt tizenhét évben a debreceni konferencián szereplő előadók és tanítványaik birtokukba vették az irodalomtudomány intézményrendszerének csaknem egészét. Abszolút normává emelték azt a törekvést, amit Debrecenben Kulcsár Szabó Ernő a következőképpen jelölt ki: „miként tehet szert olyan horizontra a magyar irodalomértelmezés, amelybe belépve részesévé válik az ezredforduló interkulturális önmegértésének”. Ennek érdekében nemcsak az örökséget, a hagyományt kell az interkulturális horizont befogadóképességéhez méricskélve amputálni, hanem tagadni kell „az önelégült szövegiség klasszikus-modern önelvűségét” is. Kulcsár Szabó Ernő tehát nemcsak azt tekintette korlátlan jogának, hogy tudományága éppen aktuális eredményeinek dimenziói közé evakuálja az irodalmi és irodalomtudományi örökséget, hanem azt is, hogy az „önelégült”, az önelvű irodalmi műalkotás szarvát is letörje. Szinte vicces, amilyen dühvel emlegeti a műalkotás önelégült önelvűségét. Nahát, tényleg ideje már, hogy az a pökhendi vers vagy regény végre belássa: ő egy nulla, egy senki az irodalomtudós beavatkozása nélkül. A pozitivistá irodalomtudós vagy az érzelmes esszéista munkáját évszázadokig az elemzett alkotás függvényeként kezelték, másodlagos irodalomnak is mondták, de a hermeneuta végre fölé kerekedett a vizsgált műnek, amely most már megnézheti magát értelmezés nélkül. Kulcsár Szabó Ernő persze ezt nem így mondta, hanem idézetek és hivatkozások segítségével, azzal a szókészlettel és mondat-szerkesztéssel, amelynek elsajátítása sokakban, főleg az idősebb generációkban valóban nehézségbe ütközött. Csakhogy ezt a nyelvhasználati gátlást hiba a fogalmiság elutasításának, „tudományellenességnek” minősíteni. Csakis a terminológiával való mesterkedés számíthat a tudomány rangjára? A fogalmiság nem azonos a teoretikussággal. Ugyanazok az irodalmárok, akik az irodalmat távol akarták tartani a teóriáktól, sok példáját adták, hogy remekül bánnak a fogalmakkal, és még filozófiai műveltségük is van. És nem is mindegyikük hagyta abba „pár brosúrával előbb” a tájékozódást. Egyszóval kár volt Kulcsár Szabó Ernőnek ott, Debrecenben az ’önelégült’ jelzőt használnia. A vagdalkozó ember vád formájában gyakran kikotyogja, amit lelke mélyén önmagáról sejt.

Ugyanakkor Kulcsár Szabó a még újabb beszédmódok (ifjabb trónkövetelők?) felé is frontot nyitott előadásában. „...a korszakküszöböt más irányzatok [...] egyfajta új kezdetként sajátították magukévé [...] Közülük egyesek a marginális beszédhelyzet kérdéses fedezetével törnek legitimációra, mások a beszéd látszólagos elkomolytalanításával vélik száműzhetni a módszertani metafizika kísértetét...” A jelenség leírása pontos, de a fölényes hangvétel világosan utal az előadónak az uralmi hierarchiában való érdekelttségére.

Szegedy-Maszák Mihály vitaindító referátuma nem volt ennyire radikális, néhány állításában ellentmondásba is keveredett alaptéziseivel, ezért is kellett Kulcsár Szabó előadásának ismertetésével kezdenem a tanácskozás lényeges témáinak felvázolását. Szegedy-Maszák legfőbb mondandója az volt, hogy a magyar irodalomtudomány hagyományosan elmulasztja a nemzetközi kitekintést, s ez a belterjes alapállás tarthatatlan az új, integrált kultúraszemlélet világában. Az irodalom nemzetközi folyamataiba, eseményeibe való bekapcsolódást szorgalmazta azzal a céllal, hogy magyar írókat juttathassunk be a nemzetközi kánonba, mert a magyar irodalom fennmaradásának csak így lehet esélye. Ugyanakkor a magyar irodalomtudománynak azt is feladatául tűzte ki, hogy megtisztítsa az örökséget a különböző korszakok erőszakos politikai szempontjainak a nyomaitól vagy az esztétikai értékelést megzavaró külső tényezők befolyásától, amilyen például egy-egy szerző erdélyi, délvidéki, emig-

ráns stb. mivolta. Bizony, e torzulások korrigálására a következő években szükség lett volna, s nem a hivatalos magyar irodalomtudomány érdeme, ha többségükben a „fősodorból” kizárt kutatók, monográfiaiírók, kritikusok szinte partizánmódra elég sokat elvégeztek e feladatból. Mindenesetre ez a kitűzött korrekció nem a külföldi eladhatóságunk előmozdítására, hanem belső épülésünkre való, amelyet e szerint Szegedy-Maszák a világba való integrálódás mellett is fontosnak tartott. Felvetette azt az igen jogos kérdést is, hogy „elegendő-e a magyar irodalom elemzéséhez valamely idegen irányzatra hivatkozni? Nem bizonyultak-e fölszínesnek némely kísérletek arra, hogy a magyar irodalmat nemzetközi folyamat részeként taglalják? Nem tévedés-e a föltevés, hogy a kisebbnek nevezett irodalmak késésben vannak, és nem egyebek a nagyobbak tekintett irodalmak lenyomatánál?” Persze a kérdéseket nyitva hagyta, de egyáltalán fölvetésük is a nemzeti kultúra autonóm jellegét tételezte fel. Mindezt most meglepve olvasom, hiszen Szegedy-Maszák Mihály referátuma heves ellenkezést váltott ki belőlem annak idején. Miért nem figyeltem fel a magyar irodalom esélytelenségét sulykoló, műveletlenségünket, provincializmusunkat ostorozó mondanójának másik felére: hogy a nemzeti hagyományt adottnak veszi a későbbi előadókkal szemben, akik merőben új hagyomány teremtésének az igényével léptek fel? Mert ezek az óvatos distinkciók megbújtak kiszolgáltatottságunk drámai kifejtése mögött, és az irodalomnak a róla ítélkező tudomány fennhatósága alá rendelése mögött. A konferencia címében zárójelben szereplő tudomány valójában az irodalmat tette zárójelbe Szegedy-Maszák vitaindítójában is.

Ott, Debrecenben személyes traumáját közvetítette hozzánk, szembesülvén azzal, hogy a magyar irodalom mily kevés presztízst biztosít az idegen földre érkező magyar tudósoknak. Érthető megrendültsége. Azonban az axióma, amely az egész akkori konferenciát és azóta is az irodalmi közéletet bővíletben tartja, hogy tudniillik a magyar irodalomnak minden más felülíró érdeke volna a világ valamifajta elit kulturális grémiumának szerényen megfelelni, józanul nézve inkább egy kényszerneurózis tünetének látszik, semmint tudományos előfeltetésnek. A magyar irodalmat a magyarok nemzeti, kulturális közössége használja, értelmezi vagy félreértelmezi, s baj, ha ezt nem teszi, mert esetleg kulturálisan már leépült, baj, ha nem teheti, mert az irodalma hűtlen lett hozzá, vagyis baj az irodalomnak a generáló élmenyközösségétől való elszakadása. A külföldi befogadás elmaradása ehhez képest valójában csak kellemetlen körülmény, amelyet hét-nyolc évszázadon keresztül éltünk túl sikeresen. Amikor Szegedy-Maszák és nála radikálisabb eszmetársai a világirodalomból leselejteződő és *emiatt* létalapját veszítő magyar irodalomról vizionálnak, kimondatlanul, s lehet, hogy öntudatlanul azon az eszmei alapon állnak, amely a nemzetek elhalását, a nemzeti létforma megszűnését kikerülhetetlen folyamatnak állítja be, és előre alkalmazkodnak egy nemzetek nélküli imaginárius világképhez. Gondolatban elvégzik tehát a nemzeti irodalmakon a gyökérszükről való lemetszést. Ösztönös riadalmam túlmutatott a ténylegesen elhangzott vélekedéseken, magyarként is, íróként is okom volt szót emelni létem természetes autonómiájának megsértése ellen. S az új tudományosságot gyanakvással fogadók nagy része ugyanerre a rejtett tartalomra neszelt fel.

1995 óta a vitaindító előadásban exponált nemzetközi integráció szempontjából számba vehető eredmény néhány magyar író ismertté válása vagy legalábbis könyveik megjelenése a nyugati, első sorban német könyvpiacra – a Szegedy-Maszák által szorgalmazott keleti, harmadik világbeli stb. tájékozódás eredményéről nemigen hallani. Márai sikere talán segített a Németországban már felkarolt magyar írók további nyelvekre való lefordításában.

E szerzői kör politikai motivációjú befogadottságától nagyon eltérő módon érvényesült a franciáknál Bánffy Miklós, Szentkuthy Miklós, Szabó Magda néhány könyve. Nyilvánvaló, hogy sem a német, sem a francia kiadóknál elért eredmények nincsenek összefüggésben azzal, hogy mennyire tudta a magyar irodalomtudósok mezőnye elsajátítani az irodalomelmélet újabb irányzatainak nyelvét, mennyire tudott beilleszkedni azok kontextusába, részt venni diskurzusaikban. Hogy valóban mennyire, így kívülről, nem ítélem meg. Azt viszont érzékelheti a laikus is, hogy miközben az egyetemeken és az akadémiai szinteken szinte minden más irodalomértési módot elfojtott vagy lappangásra kényszerített a nyelvkritikai, recepció-esztétikai, narratológiai, hermeneutikai, dekonstrukciós stb. teóriaegyüttes, maga az irodalmi közélet valamiképpen megőrizte az interpretáció, a vizsgálódás hagyományos módszereit, nyelvhasználatát, s módjával vette át az új iskolák eredményeit. A kritikára, az irodalmi publicisztikára gondolok, az írópályákat feldolgozó monográfiák és a folyóiratok többségére. S vessünk végre az irodalomra is egy pillantást: lehatárolódnak látszik a korszak, amelyben a posztmodern eszmeiség kulcsmotívuma, a centrumnélküliség elve szerint szerkesztődtek a művek, mintha eleve illusztrációs anyagnak készültek volna a róluk szóló elemzésekhez. Úgy látszik, maga az alkotási folyamat előbb söpörte félre a tabukat, amelyek sok író t frusztráltak egy-két évtizedig, mint hogy az irodalomról való hivatásos, mondhatni akadémikus, elméleti gondolkodás lemondott volna róluk. Milyen tabukról van szó? Hát az imént említett központ keresése, amely a legelvetemültebb anakronizmusnak számított az alkotó kollektív identitásával, képviselési szerepével együtt. További tabu: a valóság, pláne valóságreferencia. Nagy elbeszélés. Linearitás, vagyis történet. Reflektálatlanság. Sorra születnek új, erőteljes művek, amelyek egész jól megvannak az e tilalakkal teletűzdelt pályán is, aggálytalanul megszegik őket, miközben az elmúlt évtizedekben megismert gondolkodásmódokból, technikákból már felszívta magukba annyit, amennyire szükségük volt. Sajnos, e művek léte, lázadása nem hozza zavarba az „irodalmi tudományosság tudományának” művelőit, hiszen korábban is inkább nemzetközi elméleti forrásokra, meghivatkozható tekintélyekre volt szükségük, s nem irodalmi alkotásokra, pláne nem sokra. Kétfelől is elszigetelődtek már, de sebj, hiszen láthatólag egyiküknek sem kell aggódnia a katedrájáért, a posztjáért, a hallgatók pedig továbbra is Derrida, Gadamer, Jauss, Iser, de Man stb. idézetekkel fognak vizsgálni, doktori dolgozatokat írni, ki tudja meddig. A nyelv hajdani „forradalmárai” immár, hogy is mondta Kulcsár Szabó Ernő?, „olyan szerep megszilárdításában (érdekeltek), amely – minthogy kiestek a hagyomány történéseiből – mindösszesen saját autoritásuknak emlékezetét képes csak megjeleníteni: azt az emlékezetet, amellyel már valóban nem történik a történelem.”

A debreceni előadások a mai olvasónak felfedik egyes előadók személyes, egzisztenciális motiváltságát – Szegedy-Maszák Mihály és Kulcsár Szabó Ernő esetében jeleztem már ezt. Másoknál is érzékelhető hasonló rejtett szempont. Például Kálmán C. György, akit igazán nem a nemzeti irodalmi hagyomány szószólójának ismert meg a szakma, eként vette védelmébe a céhet, amelyben kenyerét keresi: „[a nemzetközi piacon] nem piacképes irodalom és tudomány is lehet fontos a magyar kultúra számára”. Az előadó ugyanis józanul és nyíltan számolt azzal, hogy meglehetősen kevés magyar irodalmár maradna fenn a nemzetközi tudományosság rostáján. Gyakorlatias számvetésre lehet figyelni Szirák Péter hozzászólásában is, aki mint egyetemi oktató naiv örömmel jelentette, hogy az egyetemek hallgatói már sikeresen elsajátították az új módszereket és az elméleti alapokat, nehézség nélkül alkalmazzák őket. Az már aligha ad öröme okot,

hogy ez idő szerint Magyarországon kevesebben tanulnak magyartanárnak, mint határainkon kívül, s ebben talán része van ama irodalomtanároknak is, akik a Szirák Péter említette felkészültséggel álltak ki az elmúlt években a katedrákra.

Említettem, hogy a kritikaírásban nem terjedt el számottevően a tudományos dolgozatokban tobzódva alkalmazott nyakatekert fogalmi terminológia. A Debreceni Irodalmi Napok után néhány hónappal, 1996 januárjától éppen erről, a tudomány alkalmazhatóságáról a kritikaírásban alakult ki vita a *Jelenkorban*, és a vita átterjedt a *Népszabadság* és az *Elet és Irodalom* hasábjaira is. Bónus Tibor Garaczi László *Nincs alvás!* című prózakötetéről írott tanulmánya lobbantotta fel a vitát, amelyben sorra elemezte a könyvről addig megjelent kritikákat, és kimutatta, hogy a kritikusok a szöveg olyan mozzanataival szemben álltak értetlenül a maguk hagyományos olvasási stratégiájának keretében, amelyek az új tudományos nézetrendszerek fogalmaival, problémalátásával jól értelmezhetők, illetve másként funkcionálnak a mű szövegében, mint azt az idézett kritikusok vélték. A fiatal tudós önkéntelen kivagyiságával Bónus aztán didaktikusan bemutatta a maga tudományos interpretációját a könyvről, amelyben a tézisek tökéletesen illeszkedtek a szövegre. Bónus felkészültsége és komoly hivatástudata egészen imponáló volt, ám bravúros produkciója heves ellenkezésbe ütközött. Takács József elvi megfogalmazását adta annak, hogy a kritikában az átéltségnek, az ízlésnek kell érvényesülnie. Nem azt állította, hogy az új irányzatok „hasznavehetetlenek” volnának, sőt, szerinte a forrásul szolgáló szerzők nem ismerete kínos lehet egy mai kritikus számára, „bár ismeretük nem sok mindenért szavato!” – jegyezte meg szarkasztikusan. Leszögezte, hogy amikor a műértelmező „egy angol vagy német mű/irányzat/korszak műben megjelenő problémáit, nyelvi formáját veti össze egy magyar műével/irányéval, akkor közben nemcsak nyelvek, de világok határait is átlépi, s hogy a problémák és a formák nem előzik meg a nyelvet, épp ellenkezőleg”. A kritika legfőbb feladatát az értékelés mozzanatában jelölte meg Takács József, amelyet egy tudományos vizsgálat nyugodtan mellőzhet. Az értékelés aktusában erkölcsi intenciót is feltételez. „Gyakran elhangzik ugyanis – írta –, hogy egy irodalmi mű értelmezésébe vagy kritikájába nem szabad irodalmon kívüli szempontokat bevinni, s ezen általában két fő területet értenek: a politikát és az erkölcsi dilemmákat és állásfoglalásokat.” Roland Barthes ezt nevezte „immanens kritikának”, de ugyanő állította – mutat rá Takács –, hogy minden interpretáció ideologikus, s akkor már jobb, ha az ideológia nem takart, mint az „egyetemi kritika” esetében, hanem nyílt, mint az „ideologikus kritikánál”. Takács szerint éppen ezért relatív az irodalom autonómiája. Horváth Jánost idézi, aki szerint az ízlés „kapcsolatban áll az erkölccsel és a helyes gondolkodással is”.

A vita ezzel a két elvi alapvetéssel indult meg, természetesen hozzászóltak a Bónus által megbírált kritikusok is, köztük Babarczy Eszter, Radnóti Sándor, akik a kritikát a művel és az olvasóval egyszerre folytatott párbeszéd műfajaként határozták meg, amelyhez részben az átéltség, részben a köznyelv használata szükséges. Sokan bekapcsolódtak a vitába, a vélemények roppant magabiztosak voltak, kevésbé méltányolták a felvetődő ellenérveket, a megszólalók voltaképpen elbeszéltek egymás mellett. Végül vulgáris, személyeskedő hangütésre is sor került, és e vitában is hangsúlyosan szerepelt a hatalom-akarás vádja. Az esztétizáló kritika hívei a „szellemi technokratáknak” tulajdonították az erőszakot és kirekesztést, az egyetemi kritika hívei meg a „kiürülésük”, hatástalanságuk rémével küszködő „impresszionista”, illetve „publicisztikus” módszer követőinek. Nem különböztették meg a kritikaírás funkcióját a tudományos kutatásától, Kulcsár Szabó Er-

nő például *Népszabadság*beli interjújában (1996. április. 27.) határozottan elutasította azt a kifogást a tudományos fogalmi nyelv ellen, hogy csak egy szűk szakmai kör számára érthető. Szerinte az ún. egyetemi kritika a mű jelentésének sokkal több elemét képes láthatóvá tenni, mint az élményalapú, lila, impresszionista kritika, amely csak önmagát fejezi ki, a mű ürügy a számára. Kulcsár Szabó Ernő ekkor a debreceni előadásánál sokkal közérthetőbb nyelven nyilatkozott az irodalom és a közélet viszonyáról is: a tisztán irodalmi szemléletet fogadja el, szembefordul azzal a körrel, amely „még mindig úgy gondolja, hogy az irodalomról szólva az irodalmat körülvevő életzónák problémáiról is állást kell foglalnia”. Az interjú készítője (Varga Lajos Márton) szóvá tette, hogy az „újak” egy-egy megnyilvánulását „olyan, az irodalom fordulatában jelentős szerepet játszó tekintélyek is denuncálásnak érezhetik, mint Balassa Péter, Kenyeres Zoltán vagy Radnóti Sándor”. Válaszul más nevek hangzanak el, Szegedy-Maszák Mihályé, Horváth Iváné, akik „nem tekintik denunciaciónak az új nyelv beszédét”.

Szirák Péter lehetőséget kapott a vita tanulságainak összefoglalására az *Élet és Irodalom*ban. Keserűséggel és érezhető meghökkenéssel konstatálta az új irodalomelméleti iskolát övező ellenszenvet. „Mindig csak a *másik* hatalmáról és hatalomakarásról beszélni, miközben a *saját* formális és informális hatalom és politikai szerepvállalás takarásban marad” – célzott elég félreérthetetlenül az új tudományos iskolák ellenfeleinek hatalmi pozícióira, pontosabban az ellenfelek közül csak a vitában megszólalók „takart” hatalmi pozícióira (hiszen a nemzeti paradigma képviselői, akik szintén elleneztek az importált módszerek erőltetését, ebben a vitában sem szólaltak meg, s nemigen voltak pozícióik). Szirák az idő szerint erősebbnek érzékeli a vitapartnerek hatalmát az övékéénél. Megértésre szólítja fel a feleket, az „egyetemi” kritika híveit apokaliptikus távlatban ördöginek látó Balassa Pétert is – de összefoglalójában csakis a tudományos módszer képviselői iránt mutat megértést, az ízlésalapú kritika létjoga iránt semmit. A vitában tehát némiképpen defenzívába szorultak az „újak”, de voltaképpen semmilyen eredményre nem vezetett.

Egyetlen haszna mégis adódott. Nyilvánvaló lett, hogy amikor a magyar irodalom meghasonlottságáról beszélünk, és csakis a politikai-ideológiai választóvonalra gondolunk, oly mértékig leegyszerűsítjük a Kulturkampf jelenségét, hogy semmire se megyünk a képlettel a gyakorlatban. Az irodalomértés korábbi módszereinek gyakorlati alkalmazása korántsem jelentette, s ma sem jelenti, hogy az illető irodalmár elfogadja a sok évszázados magyar irodalmi hagyomány nemzettudatos szellemiségét, hierarchiáját is, sőt, a legközvetlenebb támadások az ún. képvisleti irodalom, a költő vátesz szerepe ellen az „esztéták” részéről érték a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó irodalmi vonulatot s az ennek történetén dolgozó tudósokat, esszéírókat és kritikusokat. Másfelől pedig az új tudományos nyelvet használók között konzervatív értékrendű tudósokat és kritikusokat is szép számmal lehetett találni. Tángálta tehát a paradigma szerinti megosztódás a politikai kategóriákkal balliberálisnak és nemzeti-konzervatívnak nevezhető két tábor.

Különös, hogy 1995-ben sem a Debrecenben rendezett, sem pedig a spontán kialakult kritika-vitában a nemzethez való viszony nem exponálódott. Jobbára pozitív jelentéssel hangzott el a 'nemzeti', a 'magyar' jelző, a magyar irodalom érdekeire hivatkozott minden megszólaló. Akik veszélyt sejtettek a teoretikus irodalomértés erőszakos egyeduralmi törekvéseiben, az íróknak az irodalomból, az irodalomnak meg a saját tudományából való kiűzetését kifogásolták. Irodalmon belüli ügynek látszott, hogy az új iskola kizárja magát az

író saját alkotásából, amikor a művet generáló élmények „életzónáját”, a személyes indítást figyelmen kívül hagyja; kizárja az empatikus olvasatot a kritikából; az esszéformát a műalkotások recepciójából. Művészetben belüli alternatívának látszott az ellentmondó vélekedés is az irodalom és a valóság viszonyáról. Az imént egyfelől Kulcsár Szabó Ernőtől idéztem, hogy a kritikusként „az irodalmat körülvevő életzónákkal” semmi dolga, másfelől Takács József tanulmányából emeltem ki, hogy a kritika mindig politikai-erkölcsi megnyilvánulás is, és akkor már jobb a takaratlan, mint a takart. Csak egy idő után derült ki, hogy a látványos összecsapásnak csak szőnyege az irodalom, a tétje a hozzáférés a nemzeti tudat bázisához – sokan a viták szereplői közül sem voltak ennek tudatában. Mindkét beszédmód híveinek szerep jutott a kulturális és erkölcsi hagyomány megrongálásában. Ez tette lehetővé Debrecenben az egyetértést olyanok között, akiknek irodalmárként inkább szemben kellett volna állniuk egymással.

A következő években aztán ellepte a közbeszédet a nemzeti fogalma, ekkor már többnyire negatív konnotációval, és kiviláglott, hogy a nemzeti tudat korra való megújítva átörökítésének mindenkori eszköze, az irodalom (legalábbis a kortárs irodalom legünnepelebb, reprezentatívnak tartott része) ezúttal programszerűen felmondta a szolgálatot. Az irodalmat körülvevő „életzónát” ignorálásával ugyanaz az irodalmi hagyomány minősült meghaladottnak, került süllyesztőbe, amelyet a takaratlanul ideologikus kritika vállalhatatlannak deklarált, mint politikával beszennyezett történelmi mellékterméket, nagyvonalúan elfeledkezve saját aktuális politikai beágyazottságáról. Ami Debrecenben 1995-ben zavarba ejtő volt, s ami a kritika-vitában összekuszálta a frontokat, idővel magyarázatot nyert: a lényegi egyetértés, amelyre Kálmán C. büszkén hivatkozott, a nemzeti paradigma elutasításában rejlett, akkor még kimondatlanul. Feltételezem, hogy sokan voltak irodalmáraink (főleg a fiatalabbak) között, akik bizonyos jóhiszeműséggel támogatták a „tiszta” irodalmiság ideálját, de az elmúlt években már nehéz lehetett gyanútlanok maradni.

Jó ideje tudatos elvként is vállalható lett a nemzeti lét- és gondolkodásforma legitimitásának tagadása. Szegedy Maszák Mihály, aki, láthattuk, 1995-ben még nem mondott le teljesen a nemzet önértékéről, később már igen: „A kulturálisan, nyelvben egységesülő világ új elvárásokat támaszt a nemzeti kultúrák hagyományvilága iránt [...] a nemzeti mint olyan fennmaradása nagyrészt az ilyen elvárásoknak való megfeleléstől függ; át kell tehát értelmezni a nemzeti hagyomány öröklött fogalmát, hogy eltávolodhassunk a nemzetállam teremtette hagyományoktól, közelebb kerülve ezáltal a művelődés nemzetközi eszményéhez”. Kulcsár Szabó Ernő és környezete immár mind a történelem, mind az irodalom kutatása számára meghaladottnak tekinti a nemzeti kereteket, haszontalannak a nemzeti irodalomban való gondolkodást.

Ha innen nézünk vissza a húsz valahány éve elkezdődött folyamatra, nyilvánvaló, hogy a finnyás immanens irodalmiság mögött sokáig rejtve maradt a tendencia, amely – ahogy előadásom elején más összefüggésben már felmerült – a nemzet lemetszése volt saját kultúrájáról. Ez, hála a nemzeti hagyományhoz kapcsolódó, a mostoha bánásmóddal nem törődő íróknak, irodalmároknak, nem sikerült eddig. De túl nagy árat fizettünk azért a szellemi inspirációért, amelyet a nyugati irodalomelméleti áramlatok hullámai hoztak. Mert kétségtelenül hasznos új aspektusokat nyerhettünk az új tudománytól, ahogy eddig is újult, gazdagodott minden időben a magyar irodalomértés az idegen hatásoktól. Nem is lett volna ebben a szellemi importban semmi szokatlan, ha ép, szerves, többretegű, vitákban edzett irodalmi köztudatba és intézményrendszerbe érkezik, s nem ab-

ba, ami ötvenévi diktatúra után maradt ránk, s amelyet ezért az új jelszavak teljhatalmába lehetett hajtani.

A mai irodalmi köztudatot pedig már ezen újabb torzulások elszenvédeése után örökli egy új korszak. Az elmúlt két évtized irodalomtudományi elitjétől, amely a hagyományos magyar történeti gondolkodásmód megtagadására alapozta gyakorlatát, eleve nem volt várható, hogy helyreállítja a magyar irodalom recepciójának az 1940-es években megszakadt folytonosságát, feldolgozza a diktatúra éveiben nagy mértékben félremagyarázott, megcsonkított, ignorált életműveket, felderíti a fehér foltokat. Azok az értelmezési iskolák, amelyek tudományos legitimitációt nyertek, nem az összefüggések felderítésében és a művek értékelésében voltak érdekelték, „ezeknél a vizsgálatoknál az értékelés mozzanata csak a művek kiválasztásában nyilvánul meg...” (Bernáth Árpád). Emiatt nem született átfogó, objektív irodalomtörténet, csak egy háromkötetes antológia, amelynek a kiválasztásban megnyilvánuló értékelő mozzanatáról meglehetősen sok kritikus szó esett már avatott irodalmárokról, tudósok részéről. A fiatalabb évjáratú irodalomtörténészek vállalkozásáról (*Magyar irodalom*. Akadémiai, 2010, főszerkesztő Gintli Tibor), amely irodalomtörténeti kézikönyvként szerényebb célt tűzött ki, mint az előbb említett reprezentatív gyűjtemény, keveset lehetett eddig hallani, Vasy Géza kritikája a *Kortárs* 2012. évi 6. számában figyelemre méltó tájékoztatást ad róla, és tanulságul ajánlom a kiválasztás mozzanatának döntő jelentőségét illetően.

Ha valóban új korszak kezdődne most azáltal, hogy az előző korszak meghatározó dogmái lelepleződtek (mert lelepleződtek!), és egyszer sor kerülhetne a torzulások jóvátételére, csak azt kérném a nemzeti irodalomtörténetet (tovább) író tudósoktól, hogy az utált dogmák ne vadítsák el őket az irodalmi mű vizsgálatának tudományos lehetőségeitől, s a kiválasztás kényes műveletében is őrizzék meg tiszta minőségérzéküket. Ne örökítsék tovább az elmúlt húsz év „hagyománytörténetét”, a dogmatikus elfogultságot! ◀

Ács MARGIT (1941) író. A Szépirodalmi, majd a Magvető Könyvkiadónál felelős szerkesztőként dolgozott. 1992-től 2009-ig a *Kortárs* rovatvezetője volt. Novelláskötetek, kisregények, illetve kritikák, tanulmányok és esszék szerzőjeként vált ismertté.